

KRAUDFANDINGNING MOLIYAVIY MODELARINI RIVOJLANTIRISH VA TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI: YANGI YONDASHUVLAR VA TALABLAR

Rayimjanova Gulnoza Xolmatovna

*Prezident huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi Farg'ona filiali o'qituvchisi,
gulnoza13081983@xmail.ru*

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgan ilk yillardan boshlab, ilm fanni rivojlantirish masalalariga e'tibor qaratildi. Oxirgi yillarda kraudfanding kabi moliyalash usullari faol ommalashib bormoqda. U har xil turdagi loyihalarni amalga oshirish uchun keng ko'lamli moliyaviy resurslarni jalb qilish mexanizmini o'zida mujassamlashtiradi. Odatda mazkur mexanizm kompaniyalar o'zlarining startaplari haqida ma'lumotlarni joylashtiradigan internetmaydonchalarga amalga oshiriladi. Investor sifatida chiqadigan xususiy shaxslar loyihalar bilan tanishib, investitsion qarorlar qabul qiladilar. Kraudfanding moliya bozori tuzilmalarining ishtirokisiz zaruriy pul mablag'larini jalb qilish imkonini beradi, bu mazkur tartiblarni birmuncha soddalashtiradi. Hozirgi vaqtda kraudfandingning uch modeli mavjud. mablag' in'om qilish yoki xayriya, Kikstarter modeli va Kraudinventing modeli.

1. Mablag' in'om qilish yoki xayriya investorlarga mukofotning mavjudmasligini ko'zda tutadi va investorlarning moddiy manfaatlarsiz yordam berish tamoyili asosida amalga oshiriladi. Odatda mazkur turdan ijtimoiy ahamiyatli loyihalarda foydalaniladi.

2. Kikstarter modeli investorga nomoliyaviy mukofotlashni ko'zda tutib, investitsiyalar o'rniga kiritiladigan mablag'lar tarkibi tovar yoki xizmatlarni mujassamlashtiradi, ular investorlarning mablag'lari hisobiga yaratiladi, loyiha investorlari ishtiroki haqida eslatadi va nomoddiy mukofotlashning boshqa shakllardan foydalanadi.

3. Kraudfanding moliyaviy mukofotlash mavjudligini ko'zda tutib, uni investor startapga o'z moliyaviy yordamini ayirboshlashdan oladi. Kraudinventing kraudfandingning tarqalgan modeli hisoblanadi va uch shaklda amalga oshirilishi mumkin. royalti, xalq kreditlashi va aksionerlik kraudfandingi.

Royalti modelida nomoliyaviy mukofotlashdagi kabi investor daromadlar yoki foydadan ulushini oladi. Model ommaviy hisoblanib, unda moliyaviy motivlashtirishdagi kabi loyihani amalga oshirishda investorning bevosita ishtiroki hisobiga maksimal samaradorlikka erishish imkoni yaratiladi.

Xalq kreditlashi bank kreditiga o'xshash tartibotni ko'zda tutadi: qarzdor to'lovliklik, muddatlilik va qaytarishlilik sharti bilan shaxslar guruhidan zaruriy summani oladi, ya'ni aniq muddatlarda ma'lum summani foizlar bilan qaytarish majburiyatini oladi. Biroq mazkur moliyalash turi qarzdor uchun qulay shartlarda amalga oshiriladi: kam ssuda foizi, uzoq muddat va kreditni qoplashning qulay grafigi.

Aksionerlik kraudfandingi - kraudinventingni yana bir shakli bo'lib, unda investor mulkda ulush, korxona aksiyalarini hamda dividendlar va mulkdorlar yig'ilishida qaror

qabul qilishda ovoz berish imkoniyatini mukofot sifatida oladi. Mazkur shakl ziddiyatli hisoblanadi va mamlakatda amal qilib turgan qonunchilikka mos emasligi sababli ko'p davlatlarda taqiqlangan. Aksionerlik kraudininvesting qonunchilikda belgilangan tartibda aksionerlik jamiyati sifatida startapni ro'yxatdan o'tkazishni ko'zda tutadi.

Kraudfanding cheklanmagan doirada investitsiyalarni jalb qilish bilan bog'liq ekan, kraudfanding sub'ektlariga talablarni qonunan belgilab qo'yish zarur. Bunday talablarni o'rnatishni hukumat organlari me'yoriy hujjatlari darajasida amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'lib, quyidagi talablarni o'rnatish zarur bo'ladi:

- 1) kraudplatformalarga nisbatan (ochiqlik, xatarlarni baholash tizimiga, rahbarlar malakasiga, uskunalariga dasturiy-texnik talablar va h.k.);
- 2) investorlarga nisbatan (malakali va malakasiz investorlarni chegaralash, investitsiyalar cheklangan hajmlarini belgilash va h.k.);
- 3) kraudfanding doirasida investitsiyalar jalb qiladigan shaxslarga nisbatan (axborot yoritish, investitsiyalarning cheklangan hajmlari va h.k.).

Kraudfandingning asosiy ishtirokchilariga talablar o'rnatishda kraudfanding doirasida investitsiyalarni jalb qilish hajmlariga cheklovlar o'rnatish bunday ishtirokchilar himoyasini ta'minlash mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Bunday cheklovlarni investorlarga nisbatan ham (ayniqsa, bu jismoniy shaxslarning shaxsiy huquqlarini himoyalash uchun muhim), moliyani jalb qiladigan shaxslarga nisbatan ham belgilash maqsadga muvofiq. Biroq bunday chegaralash kraudfanding bozorini rivojlantirishni ancha cheklashi, sustlashtirishi mumkin. Shu sababli rivojlanish cheklovlari va imkoniyatlari o'rtasida muvozanatni saqlash maqsadga muvofiq.

Raqamli iqtisodiyot loyihalarini moliyalashtirish mexanizmi sifatida kraudfandingni rivojlantirish uchun bundan tashqari, loyihalarni moliyalashtirishning an'anaviy shakllarinigina (zayomlar berish, aksiya, obligatsiyalar va kompaniya kapitalida ulushga ega bo'lish) emas, raqamli iqtisodiyotga xos bo'lgan, taqsimlangan reestr texnologiyasini qo'llashga asoslangan zamonaviy shakllarini ham ko'zda tutish muhim.

Kraudfanding munosabatlarining hozirgi rivojlanish bosqichiga xos bo'lgan, taqsimlangan ma'lumotlar bazasida investorlar nomiga yoziladigan ma'lum mulkiy huquqlarni belgilaydigan, investitsiya loyihasi tokenlariga ega bo'lish yangi shaklidan foydalanish taklif qilinmoqda. Kraudfanding doirasida moliyalashtirishning yangi shakllari kraudplatformalar sinishi holatida ham tokenlar tomonidan ko'zda tutilgan huquqlarni bajarish imkoniyatini ta'minlagan holda mavjud nomarkazlashgan platformalar bilan bog'lanishlari zarurdir. Kraudfandingni tartibga solish xalqaro tajribasini hisobga olib, kraudplatformadan foydalanish orqali joylashtiriladigan emission qimmatli qog'ozlarga investitsiyalash imkoniyatini ko'zda tutish hamda kraudplatformalarga qimmatli qog'ozlar bozorining mohir ishtirokchisiga aylanish imkoniyatini berish maqsadga muvofiq. Bu kraudplatformalar negizida emissiya mexanizmlarini soddalashtirish hamda qimmatli qog'ozlar mohir ishtirokchilari sektorini rivojlantirishga yordam beradi.

Shunday qilib, hozirgi vaqtda kraudfandingni rivojlantirish – respublikada raqamli iqtisodiyotni shakllantirishning zaruriy shartlaridan biridir. O‘z afzalliklari tufayli raqamli iqtisodiyot loyihalarini moliyalashtirish uchun katta hajmdagi moliyaviy resurslarni jalb qilish imkoniyatini beradi. Bunda kraudfandingni rivojlantirish uchun zaruriy qonunchilik institutsional sharoitlarini ta’minlaydigan davlat boshqaruvchilik rolini o‘ynaydi. Kraudfandingni davlat tomonidan tartibga solishning asosiy vazifasi – bu sohani rivojlantirish va ular ustidan nazorat o‘rnatish o‘rtasida muvozanatni ta’minlaydigan tartibga solish shaklini o‘rnatish yo‘li bilan davlatning eng kam aralashuvidan iboratdir.

Startaplar ham bank kreditlashidan foydalanishlari mumkin, biroq xatar darajasi yuqoriligi tufayli startaplarga bank kreditini olish muammolidir. Shu sababli bunday loyihalarni amalga oshirishda lizing operatsiyalari ko‘proq tarqalgan bo‘lib, lizing predmeti mulkchilik huquqida lizing beruvchiga tegishli bo‘lish hisobiga xatarni kamaytirish imkonini beradi va odatda har xil turdagi sug‘urta holatlaridan himoyalangan bo‘ladi. Ekspertlarning fikricha, jahon amaliyotida bank kreditidan kamdan-kam hollarda foydalaniladi?

Agar startap o‘z loyihasini amalga oshirish uchun etarli mablag‘ga ega, ammo rivojlanish yoki bozordagi ta’sirini kengaytirish uchun katta hajmdagi moliyaviy resurslar talab qilinayotgan bo‘lsa, u holda bevosita bozorga chiqqandan keyin kompaniya qo‘shimcha mablag‘larni jalb qilish uchun aksionerlashtirish dastagidan foydalanishi mumkin. Aksionerlashtirish – bu qimmatli qog‘ozlar bozorida o‘z aksiyalarini sotish yo‘li bilan cheklanmagan kishilar doirasidan mablag‘larni jalb qilish jarayonidir.

Shunday qilib, hozirgi dunyoda startaplarni moliyalashtirishning ko‘plab ko‘rinishlari mavjud. Modellar tuzilgan kompaniya amal qilish sharoitlaridan kelib chiqib, turlicha samaradorlik darajasiga ega: bozor muhiti, iqtisodiy va siyosiy vaziyat, kompaniya faoliyat ko‘rsatayotgan tarmoq va boshqalar. Kompaniya egalari bu sharoitlarni puxta o‘rganib, aniqlagan holda modellardan birini tanlab olishlari kerak.

Innovatsion loyihalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan investitsiyalar bozori yangi moliyalash modellarini joriy etishga tortiladi. Agar loyiha startap ko‘rinishida amalga oshirilsa, u holda boshlang‘ich bosqichda u odatda xatarli bo‘ladi, bu esa uning umuman, amalga oshirilishi muvaffaqiyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Agar loyiha mavjud korxona doirasida amalga oshirilsa, u muvaffaqiyatsizlikka uchragan vaziyatda, birinchidan, korxonaning o‘zi zarar ko‘radi, ikkinchidan, mazkur holat tufayli ko‘plab istiqbolli loyihalar yuqori xatarliligi oqibatida amalga oshirilmay qoladi.

Taklif qilinayotgan model texnologik spin-off korxonalar shaklida innovatsion loyihalarni moliyalashtirishni ko‘zda tutadi. Spin-off korxona, deganda qandaydir innovatsion loyihani amalga oshirish maqsadida investor-kompaniyaning moddiy va nomoddiy resurslaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘lgan amaldagi bosh korxona negizida tuzilgan tashkilot tushuniladi. Spin-off kompaniya bosh kompaniya tomonidan yagona maqsad – ilmiy-tadqiqot faoliyati ob’ektini bozorga joriy etish maqsadida ishlanmalar yoki texnologiyalarga asoslanadi. Bunda loyihalar korxonaning asosiy

faoliyati bilan to'qnashishi hamda qaysidir boshqa sohaga kirishi mumkin. Moliyalash bunday modelini amalga oshirish quyidagi bosqichlarni ko'zda tutadi (1-rasm):

1-rasm.

Spin-off kompaniya faoliyatini tashkil qilishning bosqichli modeli[1]

Amalda bunday model quyidagicha namoyon bo'ladi: korxona uni qiziqtiruvchi innovatsion loyihalarni tanlab oladi, loyihalarni amalga oshirish uchun kompaniyaning xodimlari sifatida ham, chetdan kelgan shaxslar sifatida ham xodimlar jalb qiladi. Keyinroq investor-korxona spin-off korxonaga loyihani amalga oshirish uchun zaruriy resurslarni taqdim qiladi va muddatini o'rnatadi. Shundan so'ng erishilgan natijalar va kelajakda rejalashtirilgan harakatlar va istiqbollar, mablag'lar sarflanishi haqida to'liq hisobot taqdim qilinishi zarur. Bu hisobot natijasida loyihani davom ettirish yoki yopish, tugatish haqida qaror qabul qilinadi. Investor-korxona spin-off korxonani xususiy resurslar hisobiga nafaqat moliyalashtiradi, balki mazkur vaziyatda innovatsion loyihani amalga oshirishda xatarlarni ajratgan holda, bir tomondan, moliyalashtirishga qarz manbalarini jalb qilishda topshiruvchi sifatida, boshqa tomondan, moliyalash qarz manbalarini innovatsion korxona uchun qulaylashtirgan holda chiqishi mumkin.

Investor-korxona uchun bunday model quyidagi afzalliklarga ega:

1. Bir qancha innovatsion loyihalarni bir vaqtda amalga oshirish yo'li bilan faoliyatni diversifikatsiyalash imkoniyati;
2. Innovatsion tendensiyalar va innovatsion jarayonlarning tashkilot uchun qabul qilinuvchanligini oshirish;
3. Loyihani amalga oshirish ustidan nazorat qilish imkoniyati - bu loyihani amalga oshirishda xatarlarni pasaytiradi va shu bilan bir vaqtda investorning ishonchini oshiradi;
4. Innovatsiya loyihasiga mablag'larni bosqichma-bosqich qo'yish;
5. Umuman, kompaniya qiymatini oshirish;
6. Innovatsion loyihani amalga oshirish xatarini bo'lishib olish imkoniyati.

Spin-off korxona uchun moliyalashtirish mazkur modelining afzalligi quyidagilardan iborat:

MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS

1. Investor-korxona (masalan, boshlang'ich bosqichlarda buxgalteriya, yuridik bo'lim, kadrlar bo'limi, ma'muriy binolar va inshootlardan foydalanish mumkin) mavjud resurslaridan foydalanish;

2. Mavjud boshqaruv tajribasi va shaxsiy aloqalardan (investor-korxona bilan maslahatchi yoki rahbariyatni tayinlashda foydalanish imkoniyati:

3. Innovatsion mahsulot yoki xizmatni sotish uchun marketing bo'limi ishi va aniqlanadigan brendidan foydalanish;

4. Klassik manbalarga qaraganda soddalashtirilgan mablag' olish chizmasi:

5. Mavjud aylanayotgan resurslar hisobiga loyihani tez amalga oshirish.

Innovatsion loyihani taklif qilinayotgan model bo'yicha moliyalashtirish chizmasi quyidagi ko'rinishga ega:

1. Innovatsion loyihani moliyalashtirishdan manfaatdor investor korxona moliyalashtirilayotgan loyihani tanlash va nazorat qilish uchun ekspert guruhini tuzadi va ekspertlar vakolatlari va majburiyatlari doirasi belgilanadi:

2. Guruh loyihalarni tanlab oladi, bunda loyiha korxona xodimlarining o'zlari hamda tashqaridan mutaxassislar jalb qilish yo'li bilan amalga oshirilishi mumkin;

3. Loyihani amalga oshirish uchun tanlab olingan ko'rsatkichlardan kelib chiqib, spin-off kompaniyasining kelajakdagi huquqiy shakli aniqlanadi, loyiha qiymati va moliyalashtirish zaruriy hajmi baholanadi hamda investor – korxonaning (masalan, mavjud uskunalar va binolar, buxgalteriya, marketing, IT-bo'limi, yuridik bo'lim xodimlari) qanday resurslaridan foydalanish mumkinligi tahlil qilinadi;

4. Zaruriy moliyalash hajmidan kelib chiqib, xususiy qo'yilayotgan mablag'lar hajmi va jalb qilinayotgan mablag'lar ko'lami aniqlanadi;

5. Tashqi moliyalashtirishning foydaliroq manbalari tanlab olinadi, zarur resurslarni olish tartibi tashkil qilinadi;

6. Loyiha qatnashchilari ekspert guruhi nazorati ostida loyihani amalga oshirishga kirishadi:

7. Ekspert guruhi loyihani amalga oshirish bosqichlaridan har biri bo'yicha hisobot davrini belgilaydi. Har bir bosqich natijalari bo'yicha innovatsion loyihani amalga oshirishni davom ettirish, qo'shimcha moliyalashni jalb qilish, loyiha borishini tuzatish yoki uning aylanishi to'g'risida qaror qabul qilinadi.

Moliyalashtirish bunday modelini amalga oshirishda resurslarning qulayligiga korxonaning mavjud resurslari hisobiga hamda yirik, barqaror amal qilayotgan korxonaning ko'proq moliyalash manbaiga ega bo'lishi hisobiga erishiladi. Spin-off korxona ma'lum resurs bazasiga ega bo'lgani holda startap shaklida amalga oshirilayotgan korxonadan farqli ravishda shu tariqa o'z faoliyatini minusdan boshlaydi.

Innovatsion spin-off korxona samaradorligini baholashda quyidagi omillarni hisobga olish lozim: loyihani amalga oshirishga qo'yilgan investor-korxona xususiy mablag'lari miqdorini, jalb qilingan mablag'lar miqdorini, innovatsion loyihani amalga oshirish natijasida korxona tomonidan olinadigan pul oqimini.

Taklif qilinayotgan innovatsion faoliyatni moliyalashtirish modelida samaradorlikni baholash, ya'ni amalda innovatsion spin-off korxona faoliyatini yo'lga qo'yishni hisobga

olgan holda erishilgan korxona natijalari taqqoslanadi hamda innovatsiyalarni joriy qilmagan holda joriy faoliyatni amalga oshirishda nazariy jihatdan mumkin bo'lgan "with-without" tamoyilidan mantiqan foydalaniladi. Spin-off korxona faoliyatini yo'lga qo'yish samaradorligini baholash uchun o'z resurs sarflarini va investor-korxona tomonidan zimmasiga olingan majburiyatlarni hisobga oladigan innovatsion korxonani yo'lga qo'yishga moliyaviy xarajatlar chiqarib tashlanadigan investor-korxona faoliyati va xususiy resurs xarajatlari va investor-korxonadan real pul oqimlarining spin-off korxona daromadlari va xarajatlari hisobga olmaydigan investor-korxonaning nazariy jihatdan mumkin bo'lgan pul oqimlariga nisbatini o'zida mujassamlashtiradigan koeffitsientni hisoblash mumkin. Agar hosil qilingan nisbat birdan katta bo'lsa, u holda innovatsion loyihani amalga oshirishdan ijobiy samara haqida gapirish mumkin. Agar natija birdan kichik bo'lsa, u holda loyihaning samaradorligi unga qo'yilgan mablag'larni oqlamaydi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda innovatsion iqtisodiyot davlat ahamiyatiga ega bo'lishi, "bozor ustidan" amal qilishi zarur. Bunda innovatsiyalar va innovatsion texnologiyalarning ma'lum qismini bozorda sotish ham yurishib ketishi zarur. Raqamli iqtisodiyot loyihalarini moliyalashtirish mexanizmi sifatida kraudfandingni rivojlantirish uchun loyihalarni moliyalashtirishning an'anaviy shakllarinigina emas, raqamli iqtisodiyotga xos bo'lgan, taqsimlanga reestr texnologiyasini qo'llashga asoslangan zamonaviy shakllarini ham tutish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: «O'zbekiston» NMIU, 2017. – 56 b
2. Jahongirov I.J. Milliy iqtisodiyotni innovatsion – investitsion rivojlantirish asosida barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi. Toshkent-2019y. -35b.
3. Райимджанова, Г. Х. (2024). Оценка эффективности управления кластеризацией агропромышленных комплексов. Science and innovation, 3(Special Issue 21), 994-997.
4. Райимджанова, Г. Х. (2022). Методологические основы развития цифровой экономики в республике Узбекистан. Academic research in modern science, 1(10), 45-51.
5. Rayimdjanova, G. H. (2022). Issues of the development of creation of chains of added value in agricultural production. Models and methods in modern science, 1(10), 9-17.
6. Rayimdjanova, G. H. (2022). Cluster—A New Opportunity and Effectiveness. Texas Journal of Agriculture and Biological Sciences, 5, 105-107.
7. Райимджанова, Г. (2021). Ways for further development of the agrarian sector. EurasianUnionScientists, 3(3 (84)), 21-23.

MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS

8. Nasridinovna, T., & Mirzabahrom, M. (2024). Innovative Reforms and Economic Strategies in the Development of Domestic Tourism in Uzbekistan. *Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences*, 3(4), 10-17.

9. Teshabaeva, O. N., & qizi Muhammadjonova, N. M. (2023). Innovatsion tadbirkorlik faoliyatini boshqarish va takomillashtirish yo'nalishlari. *Results of National Scientific Research International Journal*, 2(5), 154-166.

10. Тешабаева, О. Н., & Ташматова, Н. Х. (2023). Ўзбекистон республикасида аграр секторда тadbirkorlik ривожланишининг ўзига хос жиҳатлари. *Academic research in educational sciences*, 4(1), 22-30.

11. Teshabaeva, O. N. (2023). Analysis of industrial policy and investment processes in the production and enterprises of innovative products in the economy of Uzbekistan. *Modern Scientific Research International Scientific Journal*, 1(3), 48-58.

